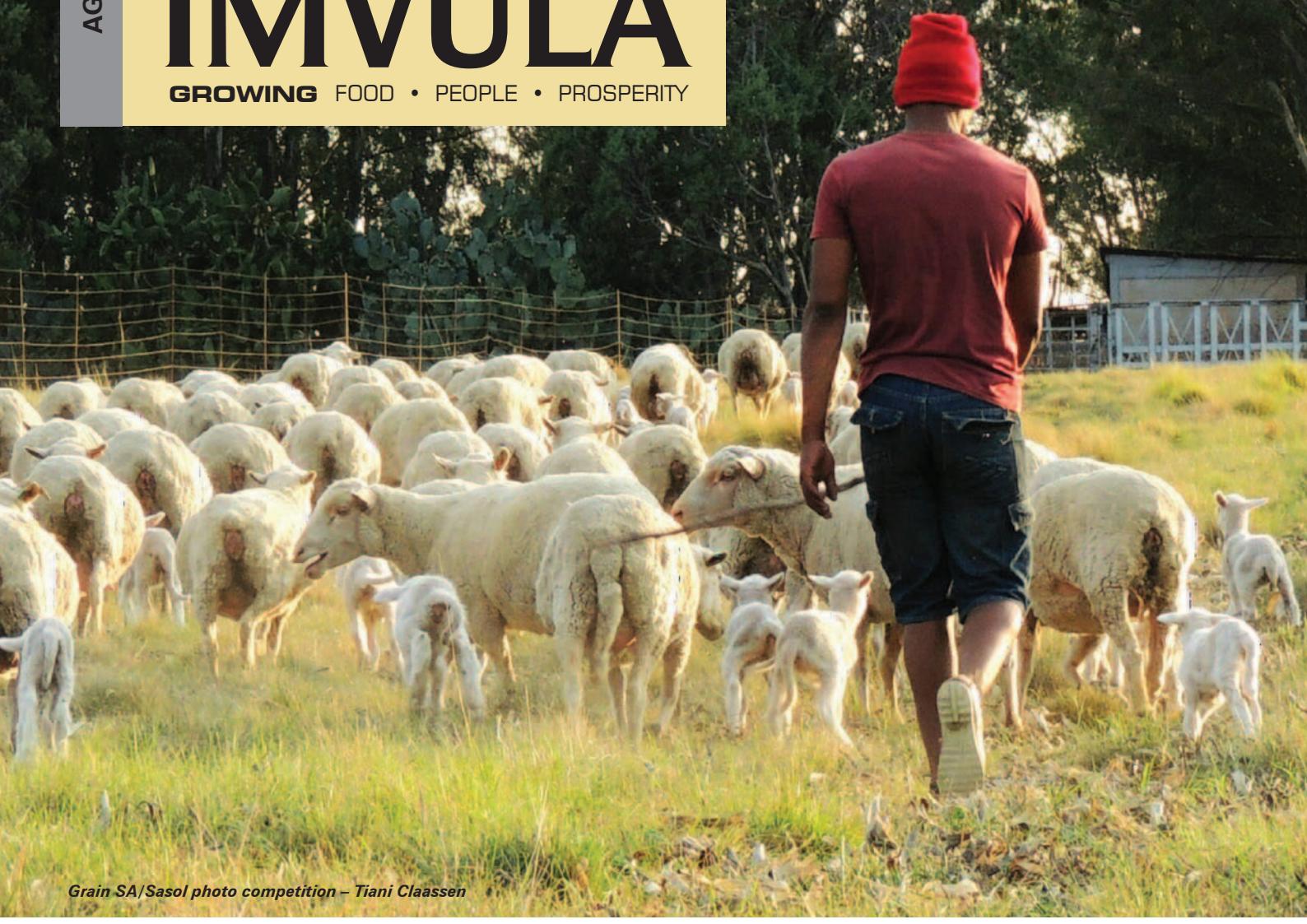

PULA IMVULA

GROWING FOOD • PEOPLE • PROSPERITY

Grain SA/Sasol photo competition – Tiani Claassen

TSEBO YA BOLEMI KE MAATLA

PUNO E PHETHILWE...EUPŠA MOŠOMO WA RENA GA SE WA FELA! MORERO WO MONGWE LE WO MONGWE O PHETHEGA KA LEBOO, MME DITIRO TŠA RENA TŠA POLASENG LE TŠONA DI PHETHEGA BJALO SEHLENG SE SENGWE LE SE SENGWE. GE O THOMA GO ITOKIŠA GO BJALA MABELE MATHOMONG A SEHLA GO TŠWELETŠA DIJO LE/GOBA GO HLOLA POELO, NNETENG O ŠIMOLLA MORERO WO MOFSA.

Tshepetšo ya taolo ya morero wa sehra sa 2018/2019 ga se ya fela ge tiro ye nngwe le ye nngwe ya mafelelo e se ya phethwa le gona tekolo le tekanyetšo ya morago ga puno e se ya dirwa. Nneteng molemi ofe le ofe ga a swanela go thoma mešomo ya sehra se sefsa ge a se a phetha

Jenny Mathews, mongwadi yo mongwe wa Pula Imvula. Romela imeile go jenjonmat@gmail.com

tekanyetšo ye e tsenelelago ya morero wa gagwe wa mafelelo. Go loga maano ke maitirelo, eupša go diriša maano ao le go kgonthiša gore nneteng a šoma ka tshwanelo ke mošomo. Go bohlokwa go laola kgwebotemo ya gago, mme tekanyetšo le tekanyo e go thuša go lemoga ge eba tšwelopele e gona goba ge eba o swanetše go fetola tše dingwe.

Tsebo ya bolemi...

'Taolo' ye e phethagatšwa ka ditshepetšo tše bohlokwa tsa go swana le tlhokomelo ya tirišo ya ditlhamo le methopo ya gago, poloko ya bohlatse (*record keeping*) bja ntlha ye nngwe le ye nngwe ya kgwebo, le tlhophollo le tokio moo go nyakegago go kgonthiša tshwarelelo ya kgwebo ya gago.

MANTŠU A A TŠWAGO GO...

Johan Kriel

SEHLA SA 2018/2019 E BE E LE SE SETHATA. PULA E GANNE GO NA MME NAKO YA GO BJALA E ILE YA FETA BOSELE. KE MOKA PULA YA THOMA GO NA. MEETSE A ELA LE DINOKA LE DINOKANA, MATAMO A TLALA A BA A FALALA. TŠHWANE YA SE BONALE. BOLEMI BO A GAKGAMATŠA, GA BO KE BO TENA MOTH.

Balemi, išang mahlo godimo, khunamang ka matolo le lebogeng Modimo wa lena ge le filwe sebaka sa go šoma naga. Swarang naga ka tlhompho mme yona e tla le bušetša galesome.

Dikgopololo tše ke nyakago go di neelana di ngwadilwe papetlaneng (*clipboard*) ye nnyane ye ke e amogetšego Letšatšing la Balemi. E gatisitšwe maswao a Bayer le Grain SA. Dikgopololo tše di bitšwa "**Building Blocks for PROFITABILITY**".

1. Peakanyo: Diphetho tše ke tlogo di tšeа lehono ke tlo di thea go eng? Se tšeа diphetho tšeа letlotlo ka khuduego – theeletša hlogo e sego pelo. Tlaišego (ka baka la letlotlo) e ka go gapeletša go tla-lelwaa se kgone go nepiša tše o di dirago.

2. Bolemi bo phethega ka maboo: Na ke sepelelana le mošito wa kgwebo ya ka? Mantšu a mangwe a a ngwadilwego Beibeleng mo go Puku ya Mmoledi 3 a re: 'Dilo ka moka di na le nako ya tšona... Go na le nako ya... go bjala le nako ya go tumola (buna)...' Wena molemi breakanya mmu wa gago ka nako. Bjala ka nako. Gašetša ka nako. Buna ka nako. Bea poo ditshading ka nako. Tloša poo ditshading ka nako. Lomolla mamane ka nako. Rekiša ditšweletšwa goba diruiwa tše gago ge theko e lokile. Ihweletšwa tekatekano ye e lebanego (*golden equilibrium*) ya polasa ya gago o šome go ya ka yona.

3. Nepiša bokgoni bja go fetoga (flexibility): Kgwebo ya ka e eme ka maoto a makae? Se bee mae ohle ntlatlaneng e tee. Itokiše go diriša theknolotši ye mpsha, eupša fela ge o e kwešiša le gona o na le tšelete ya go e reka, mme e tla oketša mohola wa kgwebo ya gago. Ipotšiše potšiše ye: 'Ke eng seo ke se kgonago gabotse?' Tšwela pele go se dira, eupša se phethe bokaone.

4. Tirišano: Na badirišani ba ka ke bja kgetha bjang? Bona ke bao ba nthekga-go go swana le barekiši ba dinyakwapšalo, ba mekgatlo ya letlotlo, batho bao ke itišago le bona. Hlaola molodi go modumo. Elelwa gore go bolelela go bonolo, ditiro ke tšona di lego bohlokwa. Tirišano ya kgonthe e oketša mohola wa paale bophelong bja gago le kgwebong ya gago.

5. Phedišano: Bohwa bjo ke bo tlogelago e tlo ba bja mohuta mang? Na ke tla ba ke thusitše go kaonafatša lefase goba ke tla ba ke sentše seo ke bego ke se filwe go diriša? Maikemišetšo a ka e be e le go šoma ka maatla le go swara naga ye ke bego ke e šoma ka tshepego, potego, lerato le tlhompho? Batho bao ke bego ke phela le bona ke be ke ba swere bjang? Ditiro tše ka di be di lebišitšwe go boikhumišo le boitumišo, goba ke kgonne go kaonafatša boleng bja bophelo bja badiredi, baagišani le ba lapa la ka ganyane?

Bolemi ga se fela go šoma naga, bo akaretša tše ntši go feta fao. Bolemi ke mpho ye e kgethegilego ye e fiwago ba se kae ba ba kgethilego. Go tšwa go lena mongnaga, motšveletši wa dijo, molemi, mothwadi, bokoko, batswadi le bana ba polaseng, go tšwela pele go fepa badudi ba lefase, go arabela naga ya lena, le go e kaonafatša go hola mašika a a tlogo latela. Ke lena lefetile, lebjale le bokamoso bja bolemi. Anke Modimo a le šegofatše le dule le bookegile.

DITIRO TŠE BOHLOKWA TŠEO MOLEMI A SWANETŠEGO GO DI PHETHA MORAGO GA PUNO

Papatšo le poloko ya mabele

Mošomo ga o fele ka letšatši leo puno ya lehea e phethwago ka lona, gobane nneteng ke mo mošomo wa kgonthe mabapi le morero o thomago. Molemi o swanetše go lekanyetša puno ya gagwe le go tšeа diphethe mabapi le poloko le papatšo ya mabele a gagwe. Na o tseba gore tahlego e šoro ya mabele dinageng tše di hlabologago e diragala morago ga puno?

Lehea le le sa šongwago (*unprocessed form*) le ka bolokwa sebaka se se bonagalago ntle le go senyega. Le ge go le bjalo le swanetše go šireletšwa go dikokoni le disenyi tšeа dingwe le ge e le monola. Mouta o hlolega ge mabele a be a se a oma go lekana ka nako ya puno goba ge a bolokwa maemong a bošidi goba a monola a a bago gona ge bobolokelo bo sa laolwe ka tshwanelo. Phetetšo ya fankase e ka bodiša lehea ya hlola mpholo wa "aflatoxins" wo o lego kotsi go diruiwa le gona o ka hlolelagoo batho mathata a maphelo. Mathata a go boloka lehea ka gae a swanetše go bapišwa le ditshenyegelo tše go boloka mabele a gago bobolokelong (silong) moo a ka dulago a bookegile.

Tsebo ke maatla mme e ka laola boikobo.
Motho wa tsebo a ka kgodiša ba bangwe go
mo theeletša le go mo latela mme ge a
hlokaletše o a tumišwa le gona o a hlompša.
Elelwa gore tsebo ke morena mme lehumo
ke molata wa yona. – Bohlale bja kgale

Taolo ya mašemo

Etela mašemo a gago. Na o tlo dumelela diruiwa tše gago go fula mašaledi a puno mašemong goba o tlo tlogela mašaledi ao gore a fetoge dibolang tše di tišago boitekanelo bja mmu wa gago? Ge o kgetha go tlogela dirite mašemong, go na le kgonagalo ya gore phefo e ka tšeа mašaledi ao o nyakago gore a fetoge dibolang. Ka fao o swanetše go akanya go a tsenya mmung ka sekotlelopulu go a se lahlege. Go feta fao o swanetše go lekanyetša boitekanelo bja mmu ka go diriša maano ao o ithutilego ona, a a akaretšago go phetha maemo a monola, go tšeа dišupommu le go lekanya peu ya mengwang ye e kgobetšego mmung. Phetha dikgato tše di tlogo latela tšhemong yeo le ka moo o ka e laolago bokaone.

Tlhokomelo – poloko ye botse ya ditlhamo

Tšeа nako go boloka goba go lokiša ditlhamo tšohle tše o di dirišitšego tshepelong ya puno. Ditrekere di swanetše go hlwekišwa le go lokiša (sebiswa). Hlwekiša ditlhamo tše go fola, di tlotše kirisi o di boloke ka kelohloko go fihla ge di nyakegaga. E ka ba kgopolo ye botse ge o napa o thoma lenaneo la tlhokomelo ya morago ga puno mola mathata a o a lemogilego a sa le monaganong gore o kgone go ela mafokodi hloko bokaone. Ngwala bohlatse bja lenaneo la gago la tlhokomelo gore o dule o tseba gabotse nako yeo o lokišitšego dinamelwa le ditlhamo tše gago ka yona.

Tlhophollo – dithuto tše o ithutilego tšona

Ka ge bolemi bo kgokagane le dihla tše ngwaga, taolo ya morero ke tlhophollo. Ga go makatše go bona molemi a sa swaragane le go phetha mešomo

mafelelong a sehla se sengwe mme a šetše a thomile go beakanya ditiro tša se se latelago.

Puno ga se ya ba ya rekišwa eupša molemi o šetše a belaetšwa ke theko ya dinyakwapšalo tša sehla se se tlago, peakanyo ya mašemo le go otara dinyakwapšalo tša leboo le lefsa. Go bonolo kudu go ineela ditiro tša sehla se sefsa wa šaetše tshepelo ye BOHLOKWAHLOKWA ya TLHOPHOLLO le TEKANYETŠO ye e nyakegago morago ga leboo le lengwe le le lengwe. Se se ka go hlolela mathata le go go wetša molabeng wa sekoloto.

Bohlatse bo bolokwa ka mabaka a mararo a magolo:

1. Go lekanyetša phethagatšo (*performance*).
2. Go hlahla molemi mabapi le diphetho tša ka moso.
3. Go hlagiša data ye e nepagetšego. Bohlatse bo swanetše go utolla maatla a kgwebo ya gago le go thuša go hlaola mafokodi ao a nyakago go lokišwa.

Bohlatse bjo bobotse bja polaseng bo swanetše:

- Go ba le malebiša;
- go ba bonolo go swara; le
- go ba bjo bofsa (*up-to-date*).

RE SWANETŠE GO NGWALA BOHLATSE BOFE?

Tekanyo ya kgonthe ya mohola wa moetapele le taolo ya kgwebo efe le efe ke phethagatšo!

- **Bohlatse bja letlotlo** – tsebišo ye o swanetše go e hlagišta moswarapukutlotlo wa gago. Tsebišo ye e tla go šupetša bokgoni bja polasa ya gago yohle bja go hlola poelo lebakeng le le itšego.
- **Puku ya tlhophollo ya kheše** – moo o ngwalago dintlhka ka dirasiti le ditshenyegelo tšohle tša gago.
- **Lenane la bakoloti le bakolotwa** – lenane le le tla go gopotša ka pela bao ba go kolotago tšhelete, le bao wena o ba kolotago.
- **Tekanyo ya theko** – go bohlokwa gore re tsebe mohola wa letlotlo le lengwe le le lengwe leo le ngwadilwego dipukung tša rena. Matlotlo a akaretša naga, dinamelwa, ditrekere, didirišwa, diruiwa le dipuno tše di sego tša rekišwa.
- **Tšelete ye e hlolwago ke dikgwebjana** – mo re ra go ngwala bohlatse bja tšelete ye e hlolwago ke puno goba kgwebjana ye nngwe le ye nngwe ka boyona leboong le lengwe le le lengwe. Tsebišo ye e thuša molemi go lemoga bokgoni bja poelo ya kgwebjana ye nngwe le ye nngwe ka boyona gore a phethe ge eba go na le mohola go tšwela pele ka kgwebjana ye e itšego.
- **Ditshenyegelo malebana le kgwebjana** – itemoše ka nepagalo ditshenyegelo tše di amago pšalo ya hektare ya lehea goba kgodiso ya dikgogokgadika go tloga ge di phaphašwa go fihla ge di rekišwa – se se phethwa ka go lota tšelete ye e dirišwago malebana le morero woo leboong leo.
- **Ditshenyegelo malebana le mošomo** – ga go bonolo go phetha se ka nepagalo, eupša o swanetše go lekanyetša taolo, phethagatšo le ditshenyegelo tše di amago mošomo ke moka wa ipotšia dipotšio ka tirišo ye e kgontšhago ya nako. Na badiredi ba gago ba bolawa ke mošomo goba ba hlaelwa ke mošomo? Na o ba lefa ka moo go ba loketšego?
- **Ditshenyegelo malebana le metšene** – swara puku ya bohlatse mabapi le motšhene wo mongwe le wo mongwe wa gago. Kgonthiša mohola wa wona wa gonabjale (elelwya go akanya konalo goba phokotšegotheko). Boloka bohlatse bja tšelete ye o e ntšhetšago ditokišo le gona hlopholla tirišo ya dibeswa (makhura) ge go nyakega. Se se ka go lemoša ditshenyegelo tše di fetišago le mathata a o swanetše go a ela hloko.

Feleletša bohlatse bja ngwaga wo pele.

Hlokomeła ditlhamo ka tekanelo.

- **Bohlatse bja diruiwa** – swara bohlatse bjo bo nepagetšego bja kgwedi le kgwedi bja diruiwa tšohle ka go ngwala palo ya tše di tswetšwego, tše di rekilwego, tše di rekišitšwego le ge e le tše di hwilego. Bohlatse bja tswalo bo tla go thuša go lota bokgoni bja dikgomotshadi gore o tsebe tše di nago le mohola le tše o swanelago go di tloša mohlapeng ka go di rekiša goba go di hlaba.
- **Dipuno** – tseba dipuno tše di dibjalo tša gago di di tšweletšago godimo ga hektare. Ntlha ye ke ye bohlokwahllokwa go phetha bokgoni bja dibjalo tše di itšego bja go hlola poelo (*profitability*).
- **Bohlatse bja mašemo le bja phetoshopšalo** – swara pukutiragalo ya dibjalo tše di bjetswego tšhemong ye nngwe le ye nngwe gore o thee histori ya tšhemo yeo. Ngwala ditiro tše di phethagaditšwego tšhemong ye e itšego sehleng se sengwe le se sengwe, go swana le go lema, go diriša sekotlelopulugu, go phatša mmu (*rip*), go gašetša, le ge e le tirišo ya mananeo a nontšho. Ngwala matšatšikgwedi a pšalo le dipuno tše di tšweletšwego. Ge o ithama ka tsebišo ye e tletšego malebana le mešomo ya gago ya boleimi, o tla kgona go imatlafatša go tše di diphetho tše bohlale tše di kgonegago. O ka ikhola ge o sepediša boleimi bja gago ka mokgwa wa taolo ya morero (*project management approach*), go se na taba ge eba mešomo ya gago ke ye megolo goba ye menyane. Go thwe mohola wa tsebo o feta wa tšelete – ga go na mokgwa woo motho a ka amogwago tsebo – tsebo ke maatla! ■

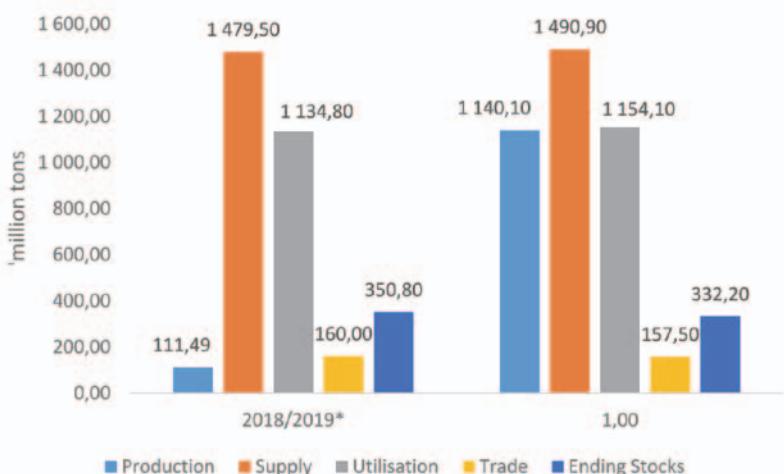
TEBELELO YA MEBARAKA YA LEHEA

TAODIŠWANENG YE RE LEBELELA MEBARAKA YA LEHEA YA GAE LE YA DITŠHABATŠHABA KA BORIPANA KA GO NEPIŠA DITEKANYETŠO TŠA BONE TŠA TŠWELETŠO.

PONEGO YA DITŠHABATŠHABA

Tšweletšo ya lehea e letetšwe go namelela ka 2,3%, kudu ka baka la kokotelo ya tšweletšo dinageng tša Argentina, Brazil le Amerika (**Krafo ya 1**), morago ga theogo ya 1,9% ka 2018. Ka baka la tlhatlого ye e sa kgaotšego ya nyako ya furu lefaseng, tirišo ya lehea sehleng sa 2019/2020 e letetšwe go feta ya sehla sa gonabjale ka 1,7%. Tirišo ya sehla sa gonabjale e feta ye e kilego ya ba gona.

1 Phepo le nyako ya lehea lefaseng.

Mothopo: AMIS, 2019

*(2018/2019: Ditekanyetšo; 2019/2020: Dikakanyo)

Ikageng Maluleke, Raekonomi yo Monyane, Grain SA. Romela imeile go Ikageng@grainsa.co.za

La mathomo lebakeng le e ka bago la mengwaga ye mebedi re letetše khunyeloye e ka bago 1,6% kgwebong ya lehea dikgweding tša June/Agostose 2019/2020, kudu ka baka la theogo ya kgwebo dinageng tša EU morago ga ge di rekile lehea le lentši leo di kilego tša le reka ka 2018/2019 (*record purchase*). Maemo a phahlo ya mafelelo ya lefase a letetšwe go boela fase ka 5%, mola phahlo ya Tšhaena e tla fokotšega go ya pele, phokotšo ye e tlogo emela karolo ye kgolo ya theogo, le ge e le phokotšo mananeong a diphahlo (*inventories*) a Amerika (USA).

PONEGO YA GAE

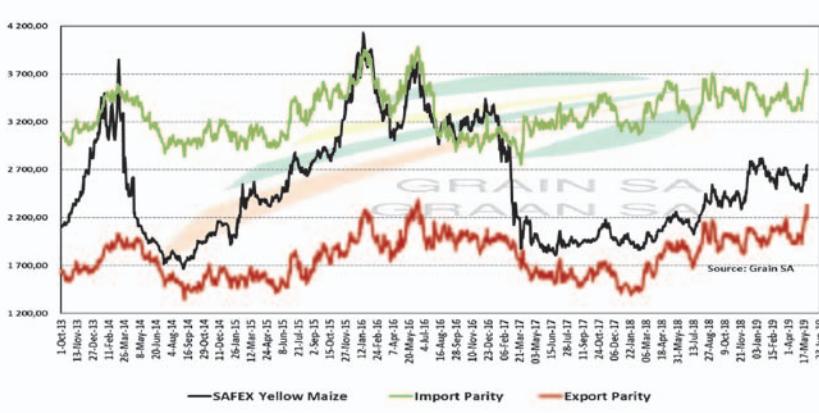
Go ya ka pego ya bone ya Komiti ya Ditekanyetšo tša Dipuno **palomoka ya tšweletšo ya lehea** e letetšwe go ba ditone tše 10,9 milione, e lego ditone tše 5,48 milione tša lehea le lešweu le ditone tše 5,41 milione tša lehea le lesehla. Ge tekanyetšo ye e bapišwa le ya boraro, go tlo ba le koketšo ya lehea ya ditone tše 244 900, e lego koketšo ya lehea le lešweu ya 3,81% le ya lehea le lesehla ya 0,81%. Tekanyetšo ya lefelo le le bjëtšwego lehea ka 2019 e dula e le dihekture tše 2,30 milione ge e bapišwa le ya dihekture tše 2,31 milione ka 2018, mme go akanywa gore puno e tlo ba 4,74 tone/hektare.

Palomoka ya nyako ya lehea e bewa go ditone tše 11,95 milione tše di akaretšago tirišo ya gae le kišontle. Palo ye e akaretša kudu lehea le le dirišwago ke batho (ditone tše 5,19 milione), le le dirišwago ke diruiwa le intasteri (ditone tše 5,48 milione), le le šilwago (ditone tše 23 500), ditone tše 800 000 tša lehea le lesehla le le letetšwego go rekišwa ka ntle (kišontle), le ditone tše 220 000 tša dikušwa (*processed products*).

Phahlo ya mafelelo e bewa go ditone tše 1,46 milione ka 30 Aprele 2020. Bokgoni bja go šoma lehea la palogare ya ditone tše 891 000 ka kgwedi, bo kgontša naga ya rena go swara phahlo ye e ka swarelelagoo matšatši a e ka bago a 50 ge go ka ba le mathata mabapi le phepo ya lehea.

Theko ya lehea mo gae: Ditheko tša lehea le lesehla tše di dutšego mo gae di sepela gare ga maemo a thekišotekanelo ya thekontle le thekišotekanelo ya kišontle (*import and export parity levels*), eupša di batamelane kudu le ya mafelelo (**Krafo ya 2**). Ka go fokola go ya pele ga ranta le go namelela ga ditheko tša lehea lefaseng, maemo a thekišotekanelo ya kišontle le ona a tlo hlatloga. Ditheko tša lehea tša Safex tše di amago sehleng sa gonabjale di kaonafaditše ganyane ge di bapišwa le tša sehleng sa se fetilego, kudu ka baka la maemo a go oma sehleng sa pšalo. ■

2 Dithekišo tša lehea le lesehla la USA le le tlišwago Randfontein.

Mothopo: Grain SA, 2019

(*Dipalo ka la 30 Mei 2019)

Phetogo ya klimate – laola dikgonagalo

PHETOGO YA KLIMATE? AFA SE SE DIREGA KA NNENE? EE, PHETOGO YA KLIMATE E DIREGA KA NNENE MME E TLO AMA MONGWE LE MONGWE WA RENA KA MOO GO BONAGALAGO, EŠITAGO LE BALEMI BA RENA.

Madimabe ke gore molaetša wo o gatelela gore bokgoni bja balemi bja go laola le go kgotlelala bo tlo lekwa go ya pele. Go feta fao se se sepelelana le dintlha tše dingwe tša kgwebotemo tše le tšona di fotogago, go swana le papatšo le dinyakwa tša badiriši le tše ba di kgethago. Tše dingwe re di ahlaahlile ditaodišwaneng tše dingwe. Molaetša o pepeneneng – go ba molemi ga go bonolo.

TAOLO YA PHETOGO YA KLIMATE

Nepo ya taodišwana ye ga se go ahlaahlha tharagano ya phetogo ya klimate, eupša ke go gatelela taolo ya phetogo ye. Re nyaka go gatelela gape gore kwano ka kakaretšo ke gore phetogo ya klimate e a direga. Go fetoga eng? Dikakanyo tšohle di bontšha gore Afrika-Borwa e tlo ruthufala le gore themperetšha ya palogare e a hlatloga. Maphotophišo a tlo bonala gantši go feta pele mme se se tlo hlola mello ya hlagi go feta pele le gona gantši go feta pele. Naga ya rena e tlo oma go ya pele mme re tlo bona dikomelelo, didimo, sefako, meetsefula le tše bjalo go feta mehleng ye e fetilego. Nnene ke gore ditiragalo tše re di tlwaeše mo Afrika-Borwa – seo se tlogo fetoga ke gore ditiragalo tše di tlo iponagatša gantši go feta pele mme di tlo tla ka maatla go feta pele.

Afrika-Borwa e šetše e le naga ye e omilego mme taolo ya methopo ya meetse e tlo thatafala, seo se rago gore re tla swanela go kaonafatša le go babalela mabu (mašemo) a rena go kaonafatša tsenelelo ya meetse.

SEO SE KA DIRWAGO KE ENG?

A re akanya dikgato tša tirišo tše di kgonegago tše di ka tšewago dipolaseng tša rena go nolofatša bogale bja diphetogo tša klimate. Mo Afrika-Borwa dipolasa di a fapani le dilete di a fapani. Re tshera gore dikgopoloo tše di tla re hloholetša go akanya le go kgobokanya tsebišo go feta pele go laola phetogo ya klimate – se ke sona tlhohlo ya rena.

Sa mathomo re akanya dikgato di se kae tša kakaretšo. Kgato ye nngwe ye bohlokwa ke go laola meetse a tšhabago (*water run-off*) ka go šitiša go bopega ga maope goba go a fediša. Leope le hlolwa ke meetse a tšhabago ka tokologo, mme ge le šetše le epilwe, mathata a befela pele. Diriša maswika, dithaere, ditompo goba diswaro tša se-foterata tše di tladišwego maswika go šitiša meetse a tšhabago. Se hlokologe tsela polaseng ya gago gore e be e fetoge leope – laola meetse a tšhabago ka go epa diforwana (dikhlabete) (*culverts*) tše di fapošago meetse gore a elele nageng.

Leka go khupetša matamo a manyane go fokotša moyafalo, go swana le ao a tlatšwago ka difeuſeu. Leka go ageletša meetse a pula a a welago ditlhakeng tša meago ka ditanka tša Jo-Jo. Meetse ke mothopo wo o fokotšegago – a diriša ka botlalo.

Marius Greyling, mongwadi yo mongwe wa Pula Imvula, Romela imile go mariusg@mcgacc.co.za

Kgonthiša gore o na le ditlhamo tša kgontha tše go tima mollo le gona tše di lekanego, mme obamela melao le melawana yohle mabapi le go Iwantšha mollo. Naga ye e svelego ga e na dimela tše di bonagalago tše di ka laola-go meetse a a tšhabago – se se direga fela go di hlogile sefsa.

Malebana le tšweletšo ya dibjalo ka kakaretšo, beakanya le go thea mašemo goba dirapa tša gago tše dikenywa go ya ka methapalalo ya polasa ya gago, goba di thee sefsa. Gape thea ditselameetse tše kgontha. Se se tlo go kgontšha go laola meetse a tšhabago. Elelwla gore go ya ka dikakanyo tšohle dipula tša ka moso di tlo na ka tekanelo le gona ka maatla go feta gonabjale mo Afrika-Borwa, mme se se tlo oketša meetsefula. Ka fao taolo ya meetse a tšhabago e tla swanela go elwa hloko go ya pele le pele. Kaonafatša tsenelelo ya meetse mašemong a gago ka go diriša mekgwa ya pabalelo ya go swana le go lema ganyane fela le go bjala dibjalokhupetša (*cover crops*). Godimo ga go tiša boitekanelo bja mmu, mekgwa ye e kaonafatša le tsenelelo ya meetse mmung le bokgoni bja wona bja go boloka meetse. Kgetha dibjalo tše di kgongago go Iwantšha komelelo bokaone o bjale tšona.

Ge o rua diruiwa ka bontši o swanetše go kgetha lešika le le swanetago polasa le tikologo ya gago bokaone. Kgetha diruiwa tše nnyane mohlapeng wa gago le gona tše di itlwaeditšego tikologo yeo bokaone. Go feta fao o swanetše go rua go ya ka bofudišo bja polasa le tikologo ya gago. Phetšaphulo ke lebaka le legolo la go hlolega ga maope. Meetse a tšhabago a fokotšega go ya ka bontši bja dimela nageng. Phetšaphulo ye e sa kgaotšego e fokotša palo ya dimela ka go ya ga nako. Morui o swanetše go diriša mokgwaa wa phulo wo o lebanego wo o dumelago mabaka a a swanetago khutšio ya naga.

Go bohlokwa go kgonthiša gore diruiwa tša gago di kgona go tsena moriting ge go thoma go fiša, le ge o swanetše go di agela seširo sa go thibela letšatši. Go eletšega ka mehla gore morui a kgobele furu ya go leša mohlapa wa gagwe wa motheo lebaka le le sa hlaelego ngwaga, le ge go ka hlagi komelelo. Furu e ka akaretša furukepelwa le/goba mahlaka/dirite goba e ka ba sejo se se bjetšwego sa go swana le ditorofie le semela sa "salt bush". E ka ba mohola wo mogolo ge o na le furu ye e lekanego go leša mohlapa wa gago mehleng ya tlhaelo.

KAKARETŠO

Re rumka go gatelela gore phetogo ya klimate le dikotsi tše di sepelelana-go le yona e sengwa kgongalokotsi ye kgolo go feta tšohle ye e lebanego balemi ka moso. Wena molemi o swanetše go itokišetša tlhohlo ye le go laola dikgonagalo kotsi tše ge o nyaka go phologa boleming. ■

NAMPO

– sephiri se utolotšwe

L EETONG LA GAGWE LA MATHOMO LA GO YA LETŠATŠING LA PUNO LA NAMPO, MOTLATŠATONA WA TEMO, DIKGWA LE BORUAHLAPI, SFISO BUTHELEZI, O BOLETŠE GORE PONTŠHO YE YA MOSWANANOŠI YA KGWEBO, KE SEPHIRI SA TEMO SEO SE ŠAILEGO KUTOLLO GO FETA TŠE DINGWE. A RE MOAFRIKA-BORWA YO MONGWE LE YO MONGWE YO A DIRIŠAGO DIJO O SWANETŠE GO ITEMOGELA YONA.

Dinageng tša Chile le Argentina – moo a etetšego dipontšho tša go swana le ye – baagi ba thekga batšweletši ka boineelo. ‘Ga ke kwešiše gore ke ka baka lang go sa dirwe bjalo le mo Afrika-Borwa,’ a realo.

Ge o le yo mongwe go bao ba tišago totodijo mo Afrika-Borwa, ke tshwanelo gore o etele Letšatši la Puno gatee bophelong bja gago. Ke sebaka sa go bona ka a gago mahlo seo temo e se amago le tšeobokamoso bja temo bo re swaretšego tšona.

MONGWE LE YO MONGWE O SWANELWA KE SE SENGWE

Letšatši la Puno la NAMPO ga le swanele fela balemelakgwebo le balemi ba bagolo, eupša le swanela mongwe le mongwe yo a fišegelago temo. Ka fao, ge eba o molemi goba morui, goba ge o na le serapana se senyane sa merogo gomme o fišegela go katološa bolemi bja gago, NAMPO ke lefelo le o swanetšego go le etela.

Balemi ba a tseba gore peu ke bophelo le gore khalthiba ya maleba e ka tšweletša puno ye kaone. Pontšong ya NAMPO go na le baemedi ba dikhamphani tša go fapafapano tša peu bao ba ka go thušago ka ditemošo le dikeletšo, go se na taba moo o lemago goba o ruago gona. Barekiši bao ba ineetšego go kgonthiša gore dibjalo tša gago di dula di itekanetše, ba akareša ba dikhamphani tša dikhemikhale le menontšha, tša ditlhamo tša peakanyo ya mmu, peu, kgašetšo, puno, le metšhene ya go tlema dingata (*baling*), le tše dingwe tše ntši.

Ntle le mašika a a fapafapanego a dihuswane le diruiwa tše kgolo tše di bontšhwago, bomatwetwe ba furu le maphele a diruiwa ba tsebiša ditšweletšwa tša bona, mme ba neelana dikgopo mabapi le go kgonthiša gore diruiwa tša gago di dula di itekanetše le gona di gola gabotse. Ditšweletšwa tše dingwe tše di amago diruiwa tše di ka go kgahlago, di akareša ditlhamo tša go nolofatša tshwaro ya tšona, diaparata tša go šitiša bohodu, dikholoro tša boitšhupo (*identification collars*) le tše dingwe tše mmalwa.

TAETŠO YA KA MOO TEMO E TŠWETŠEGO PELE

Ge o etela Musiamo ya Engen o tla lemoga ka moo ditlhamo tša temo di tšwetšego pele mengwagengsome ye e fetilego. O ka bona theknolotši le ditheknički tša sebjalebjale tša go swana le boleminepagalo (*precision farming*) bjo bo dirišago theknolotši ya GPS go kaonafatša bokgoni le botšweletši. Godimo ga fao o ka bogela ditlhamo tše mmalwa tše di amago balemnyane, gobane Letšatšing la Puno bogolo ga bo bohlokwa, se bohlokwa ke temo.

DIBAKA TŠA GO NEELANA TŠE DI THABIŠITŠEGO LE TŠE DI NYAMIŠITŠEGO

NAMPO ke bokopanelo bjo bo rategago bja batho bao ba amegilego temong goba ba e fišegelago. Ga go na le pelaelo gore lešabeng la baeng ba ba fetago ba 81 000 o tla kopana le yo mongwe yoo dinyakwa le ditlhohlo tša gagwe di swanago le tša gago. Go feta fao babontšhi ba 775 (palo ya lenyaga) ba tla go fa sebaka se se lekanego sa go hwetša mekgwa ya go rarolla mathata a gago.

Louise Kunz, mongwadi yo mongwe wa Pula Imvula. Romela imeile go louise@infoworks.biz

Maloko a Grain SA a ka boledišana le balemi ba bangwe ka tše di thabišitšego le tše di nyamišitšego sehengl se se fetilego le ge e le maemo a a dutšego mola ba ipshina ka kofi/teye ye bose. Holong ya Maloko o ka kopana le ba sehlopha sa Grain SA mme mohlamongwe ebile o ka amogela dikeletšo go bona tše di ka go holago ge o boela polaseng ya gago.

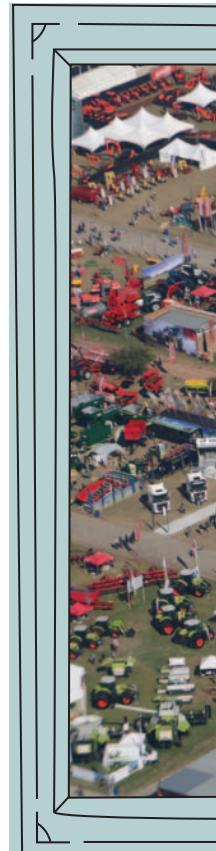
THEKNOLOTŠI LE DIKGOPOLU TŠA MPSHAFATŠO TŠE DI KGAHLIŠAGO

Sekhutlwana se sengwe pontšong ya NAMPO se se rategago go feta tše ntši ke seo balemi ba kgonago go laetša maano ao ba a logile dipolaseng tša bona go sona. Ka nako ye nngwe ke tharollo ye bonolo kudu ya bothata bjo bo amago modiro wa ka mehla. Ka lehlakoreng le lengwe go na le batsebakgwebo bao ba gopodišago ka bogale mme ba kgonago go nolofatša bolemi bja bona ka mokgwa wo o bonagalago.

Ka nako ye nngwe maano a ka tswala kgwebo go swana le ka moo Michris Jansen van Rensburg a lemogilego. Michris o tsebega kudu magareng a balemnyane. Ditlhamo tša gagwe tša Backsaver di hlatlošitše maemo a bolemnyane. Etela pontšho ya gagwe, tše o ka di bonago di ka go kgahla.

DIBAKA TŠA DIJO, BOITIŠO LE DISWANTŠHO

Letšatši la Puno la NAMPO ga se fela la go phetha dikwano tše kgwebo. Go na le dibaka tše mmalwa tše go itswantšha (*taking selfies*), go bona ditaetšo tše di kgahlisago, go ja dijo tše go itoma monwana le go no ipshina. Matšatšikgwedi a Letšatši la Puno la 2020 a beilwe: 12 go ya go 15 Mei. Re ka thaba go le bona gona!

Godimo ga dipontšho tše di sa šišinyego o ka bona le ka moo dikha-ithiba tše di fapanego di melago ditemaneng tše peu maemong a tirišo. Baemedi ba ba tsebago mabaka ka botlalo ba itokišitše go hlagliša tsebišo ye e tlaleletšago ka dikhalthiba tše bona tše di fapafapanego.

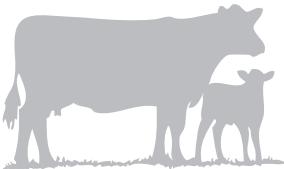
Ditaetšo tša letšatši le letšatši tša go kota boyo bja dinku di phethwa ke bakoti ba bangwe ba naga ya rena ba ba phadišago.

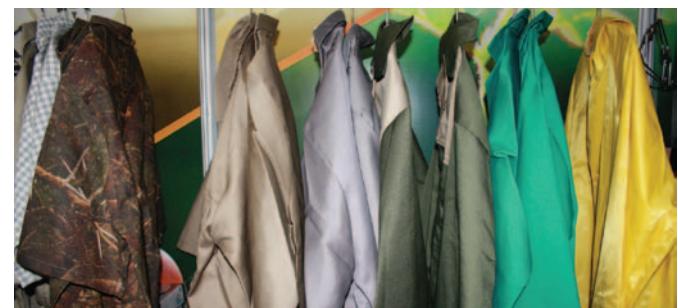
Tebosenong ya lefelo la Letšatši la Puno la NAMPO le le ilego la swarwa la bomasomehlanotharo go tloga ka 14 go ya go 17 Mei lenyaga.

Diruiwa di ka bogelwa moo di iketilego mašakeng a a hlwekilego, le mola di sepedišwa lešakeng le legolo la pontšho. Mohlala wa dikgomo tše di bontšhwago ke mohuta wa Chianina, e lego lešika le lengwe le legolo la kgale go feta a mangwe lefaseng.

Bokamoso bja baleminyane ba ba nago le ditrekere – sedirišwa se se swanelo mešomo ye mimalwa. Popego ya motheo e dirišwa go phatša mmu (rip), ke moka meno a sephatšammu a tlošwa gwa hloomelwa polantere ya go bjala peu. Ka morago polantere e ka tlošwa ke moka sedirišwa sa beakanywa go gašetšwa monontšha wa ka godimo le e le go hlagola.

Bohlokwa bja diaparo tše di šireletšago mošomong wa polaseng bo gatelelwla kudu. Pontšhong ya NAMPO barekiši ba ka go rekišetša diaparo le dithamo tše polokego tše di nyakegago.

Bana ba sekolo (le bagolo) ba kgothatšwa ke ditaetšo tše di hlagišwago.

PULA IMVULA

NAMPO...

Sehlopha sa morulaganyo

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

46 Louw Wepener Street
1st Floor
Dan Pienaar
Bloemfontein
9301
■ 08600 47246 ■
■ Fax: 051 430 7574 ■ www.grainsa.co.za

MORULAGANYIMO GOLO

Jane McPherson
■ 082 854 7171 ■ jane@grainsa.co.za

MORULAGANYI PHATLALATSO

Liana Stroebel
■ 084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za

MODIRIŠANI WA MOGATIŠI

INFOWORKS
Johan Smit ■ Ingrid Bailey ■ Marisa Fourie
■ 018 468 2716 ■ johan@infoworks.biz

Lenaneotlhabollo la Balemi la Grain SA

BALOMAGANYI BA TLHABOLLO

Johan Kriel
Freistata (Ladybrand)
■ 079 497 4294 ■ johank@grainsa.co.za

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
■ 084 604 0549 ■ jerry@grainsa.co.za
■ Ofisi: 013 755 4575 ■ Smangaliso Zimbili

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
■ 082 354 5749 ■ jurie@grainsa.co.za
■ Ofisi: 034 907 5040 ■ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Dundee)
■ 082 650 9315 ■ dundee@grainsa.co.za
■ Ofisi: 012 816 8069 ■ Nkosinathi Mazibuko

Luke Collier

Kapa-Bophelana (Kokstad)
■ 083 730 9408 ■ goshenfarming@gmail.com
■ Ofisi: 039 727 5749 ■ Luthando Diko

Liana Stroebel

Kapa-Bodikela (Paarl)
■ 084 264 1422 ■ liana@grainsa.co.za
■ Ofisi: 012 816 8069 ■ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
■ 082 877 6749 ■ dutoit@grainsa.co.za
■ Ofisi: 012 816 8038 ■ Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
■ 071 519 4192 ■ sinelizwifakade@grainsa.co.za
■ Ofisi: 012 816 8077 ■ Cwayita Mpotyi

PULA IMVULA E HWETŠAGALA KA MALEME A A LATELAGO:

Sesotho sa Leboa,
Seafrikanse, Setswana, Sesotho,
Seisimane, Sezulu le Sethosa.

Articles written by independent writers are the
views of the writers and not that of Grain SA.

Baeng ba ba tšwago dinageng tša ka ntle ba kopana pontšong ya NAMPO.

Trekere ya Allis Charmers ya ngwaga wa 1949. Yona le mehuta ye mengwe ye mmalwa ya kgale e ka bogelwa Musiamong ya Ditrekere ya Engen lefelong la NAMPO Park.

Ditrekere tša Case JXT di swanela dipolasa tše nnyane ka botlalo. Mmotlolo wa Case JX45T wo o gogago ka maotwana a mabedi o bonolo, o a botega, ga o hlole ditshenyegelo tše ntši le gona o šoma gabotse go feta ka moo go letetšwego. Go feta fao o diriša dibešwa ka moo go kgontšhago go fetiša.

WORDS OF
WISDOM

You get to decide where your time goes. You can either spend it moving forward, or you can spend it putting out fires. You decide. And if you don't decide, others will decide for you.

~ TONY MORGAN

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST

MADE POSSIBLE BY
THE MAIZE TRUST